

พหุวิทยาการภูมิปัญญาของชาวอีสานในการดูแลสุขภาพ

Multidisciplinary Isan Wisdom in Health Care

กฤษฎา ศรีธรรมมา¹/ เชษฐา จักรไชย^{2*} / ศรีรินทร์ ทองธรรมชาติ³ /
อรนุช วงศ์วัฒนาเสถียร⁴ / เมตตา เก่งชูวงศ์⁵ / นัยนา ประทุมรัตน์⁶ / ปรียา นิลแสงรัตน์⁷
Krisada Sridharmma¹/ Chettha Chakchai^{2*} / Sarin Thongthummachat³/
Oranuch Wongwattanasathien⁴/ Metta kengchuwong⁵/
Naiyana Pratoomrat⁶/ Pariya Nilsaengrat⁷

^{1,2,6}Faculty of Humanities and Social Sciences, Rajabhat Maha Sarakham University

^{3,4,5,7}Faculty of Science and Technology, Rajabhat Maha Sarakham University.

Maha Sarakham 40002, Thailand

*Corresponding author. Email: Chakchai_st@hotmail.com

Received: March 20, 2020

Revised: April 15, 2020

Accepted: April 17, 2020

Abstract

This research article aimed to analyze the multidisciplinary wisdom in health care appearing on medicinal Isan palm leaf manuscripts and analyze the concepts of Isan folk medicine practice by observing, interviewing with the famous Isan traditional medicine doctor. From the study, it was found that Isan traditional medicine doctor from the past to the present treated and divided patients into 3 types: 1) group of physical patients 2) group of

mental patients that affected the body 3) neurological patients. Their concept and practice derived from knowledge of 11 sciences namely literature, psychiatry, superstition ghost science, theology; psychology, religious education, astrology, pharmaceutical sciences, nutrition and law were integrated into holistic health care. From the analysis of the concepts, Isan traditional doctor believed that people consisted of 2 parts: physical and mental. Furthermore, the practice of traditional Isan traditional medicine still use multidisciplinary appears on medicinal Isan palm leaf manuscripts with modern medical treatment.

Keywords: Multidisciplinary, Isan wisdom, Health care

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ วิเคราะห์พหุวิทยาการภูมิปัญญาชาวอีสาน ในการดูแลสุขภาพที่ปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณของอีสาน และวิเคราะห์แนวความคิดแนวปฏิบัติของหมอพื้นบ้านชาวอีสาน ด้วยการสังเกต สัมภาษณ์หมอพื้นบ้านชาวอีสานที่มีชื่อเสียง ผลการวิจัยพบว่าหมอพื้นบ้านอีสานจากอดีตจนถึงปัจจุบันจะดูแลรักษาสุขภาพผู้ป่วยโดยแบ่งผู้ป่วยออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้ป่วยทางกาย กลุ่มผู้ป่วยทางจิตแล้วส่งผลต่อร่างกาย และกลุ่มผู้ป่วยทางจิตประสาท โดยมีแนวความคิดและแนวปฏิบัติจากการนำความรู้ 11 ศาสตร์ ได้แก่ อักษรศาสตร์ จิตเวชศาสตร์ โสยศาสตร์ ฝึวิทยา เทววิทยา จิตวิทยา ศาสนศาสตร์ โหราศาสตร์ เกษศาสตร์ โภชนาการศาสตร์ และนิติศาสตร์ มาบูรณาการในการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมส่งผลให้ชาวอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีสุขภาพที่ดี สำหรับผลการวิเคราะห์แนวความคิดพบว่าหมอพื้นบ้านอีสานเชื่อว่าคนประกอบด้วย 2 ส่วน ได้แก่ รูปธรรมและนามธรรม ส่วนแนวปฏิบัติของหมอพื้นบ้านชาวอีสานปัจจุบันยังคงใช้พหุวิทยาการตามที่ปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณของอีสานร่วมกับการรักษาทางการแพทย์แผนปัจจุบัน

คำสำคัญ: พหุวิทยาการ, ภูมิปัญญาอีสาน, การดูแลรักษาสุขภาพ

บทนำ

ประเทศไทยเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมประกอบารรวมกันหลายกลุ่มชาติพันธุ์ที่พักอาศัยในแผ่นดินไทยมาเป็นเวลานาน ซึ่งแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน เช่น ภาษา ความคิด ความเชื่อและศาสนา อาหาร การแต่งกาย ขนบธรรมเนียม ประเพณี เป็นต้น ที่แตกต่างกัน แต่คนไทยเหล่านี้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อหนุนและกลมกลืนกันอย่างมีความสงบสุข มีอัตลักษณ์ที่หลากหลายและเหลื่อมซ้อนกันตามชาติพันธุ์ (Kanchanaphan, 2019)

สังคมไทยในภาคอีสานก็เช่นกัน เป็นสังคมที่ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มที่อาศัยอยู่ในภาคอีสานมาเป็นเวลายาวนาน เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ไทยลาว กลุ่มชาติพันธุ์ไทยเขมร กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท (ไท) กลุ่มชาติพันธุ์ไทยย้อ เป็นต้น กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ได้ใช้พหุวิทยาการ (Multidisciplinary) ในการดูแลรักษาสุขภาพแบบองค์รวม (Holistic health care) ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับปัจจัย 3 อย่าง คือ สาเหตุของการเกิดโรค การเพิ่มความเกี่ยวข้องของผู้ป่วย และการพิจารณาการรักษาทางการแพทย์แผนปัจจุบัน และการรักษาแบบทางเลือก (Alternative) (Phongboribun, 2014)

กล่าวคือการดูแลรักษาสุขภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคอีสานเหล่านี้จำเป็นต้องใช้องค์ความรู้หลายสาขาวิชา หลายศาสตร์หรือหลายอนุศาสตร์ในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ มาผสมผสานผสมใช้ในการวิเคราะห์ วิจัยและสังเคราะห์เกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่และพัฒนาการดูแลสุขภาพกายและจิตใจอันเกิดจากการได้เรียนรู้จากประสบการณ์ชีวิตของบรรพบุรุษ หล่อหลอม ลองผิดลองถูกจนได้แก่นแท้ของแนวทางการดูแลรักษาสุขภาพของชีวิตของชาวไทยในภาคอีสานจนกลายเป็นภูมิปัญญา เป็นต้นว่า ภูมิปัญญาในการวินิจฉัยโรค ภูมิปัญญาในการเก็บยาเพื่อให้ได้ยาที่กำหนดและสวณพันธุ์พืชมิให้เสื่อมสูญ ภูมิปัญญาในการปรุงยาเพื่อให้ได้ยาที่มีฤทธิ์ดี และการแต่งรสรยาให้รับประทานง่ายขึ้น ภูมิปัญญาวิธีดูแลสุขภาพสุขภาพมี 2 แบบ ได้แก่ แบบที่หนึ่ง กรณีคนไข้ป่วยเนื่องจากร่างกายเสื่อมสภาพ จะรักษาด้วยการใช้สมุนไพรในท้องถิ่น และแบบที่สอง กรณีการดูแลสุขภาพของคนไข้ที่ป่วยทางด้านร่างกายและจิตใจด้วยสมุนไพร คาถา และพิธีกรรม เพื่อฟื้นฟูสุขภาพอนามัยของผู้คนทั้งในด้านสภาวะจิตและสุขภาพกายได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Sridharmma et al., 2011) บุตรหลานในรุ่นปัจจุบันส่วนหนึ่งได้ละเลย ทอดทิ้งและให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมการรักษาตามแนวทางการแพทย์ตะวันตก (แพทย์แผนปัจจุบัน) ที่เข้ามาสู่

สังคมไทยมากกว่าการรักษาดูแลตามแนวทางโบราณที่มีตำรามาจากคัมภีร์ยาโบราณ อย่างไรก็ตามพบว่า ยังมีคนไทยอีสานที่ยังคงให้ความสำคัญต่อหมอพื้นบ้านและศาสตร์การแพทย์แผนไทยที่ยังคงมีการใช้ เรียนรู้และถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน หากแต่อยู่ในแวดวงที่จำกัดลงไปมากกว่าในอดีตจนเมื่อจะหวนกลับมาใช้การดูแลรักษาและป้องกันปัญหาสุขภาพแบบดั้งเดิมก็อาจสายเกินไปเพราะประชาชนชาวบ้านผู้รอบรู้ทางด้านภาษาถิ่นอีสานกำลังชราภาพร่วงโรยประดุจเทียนที่กำลังจะดับ (Subcharoen, 1998)

คณะผู้วิจัยเล็งเห็นความสำคัญของศาสตร์การแพทย์พื้นบ้านอีสานซึ่งเป็นรากเหง้าภูมิปัญญาของชาวอีสานในการดูแลรักษาและป้องกันปัญหาสุขภาพกายด้วยสมุนไพรและใช้ศาสตร์สาขาอื่น ๆ ช่วยในการดูแลรักษาสุขภาพจิตของชาวบ้านไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งในอดีตที่บรรพชนได้บันทึกองค์ความรู้อันล้ำค่าไว้ในคัมภีร์ยาโบราณอีสานหรือตำรายาโบราณอีสานล้วนมีพื้นฐานความรู้เช่นเดียวกับแพทย์แผนไทยว่าโรคต่าง ๆ เกิดจากความไม่สมดุลของธาตุในร่างกายทั้งที่เป็นรูปธรรม (ธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ) และอรูปธรรม (เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ) เมื่อธาตุใดพิการจะส่งผลเสียไปยังอวัยวะในร่างกายเกิดความเจ็บป่วยขึ้น การวินิจฉัยสุขภาพคนไข้ของหมอพื้นบ้านอีสานจะวินิจฉัยทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและอรูปธรรมไปพร้อม ๆ กัน ดังนั้นการรักษาคนจึงต้องประกอบด้วยวิธีการ 2 ส่วน คือ การรักษาทางกายด้วยสมุนไพรและการรักษาจิตใจด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ ที่หลากหลายแตกต่างกันควบคู่กันไปด้วยทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติตลอดจนปัจจัยภายนอกที่เข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมเดิม ความพยายามในการเอาชนะความเจ็บป่วยนี้ได้ค่อย ๆ พัฒนา ผสมผสานและสั่งสมกันมาจนกลายเป็นแนวคิด เป็นแนวปฏิบัติของการดูแลสุขภาพของผู้คนในสังคมชาวอีสานในเวลาต่อมา

ด้วยมูลเหตุดังกล่าวจึงเป็นแรงบันดาลใจให้คณะผู้วิจัยสนใจศึกษาแนวคิดและแนวปฏิบัติในการดูแลรักษาสุขภาพกายและจิตใจด้วยภูมิปัญญาของชาวอีสานซึ่งปรากฏไว้ในคัมภีร์ยาโบราณอีสานหรือตำรายาโบราณอีสานนับแต่ในอดีตถึงปัจจุบัน โดยจะวิเคราะห์หาศาสตร์ที่มีความเกี่ยวข้องในการดูแลรักษาและป้องกันปัญหาสุขภาพ รวมทั้งเพื่อให้ทราบว่าเป็นเรื่องใดที่เป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษซึ่งเป็นองค์ความรู้ดั้งเดิม เรื่องใดเป็น ภูมิปัญญาที่เป็นองค์ความรู้ใหม่ และเรื่องใดเป็นภูมิปัญญาที่มีการประยุกต์ผสมผสานศาสตร์ทั้งเก่าและใหม่เข้าด้วยกัน โดยผลของการวิจัยนอกจากจะให้คนรุ่นปัจจุบันทุกช่วงวัยบุตรหลานได้ศึกษาเรียนรู้และใช้ประโยชน์แล้ว ยังจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาด้านสุขภาพมนุษย์

ตลอดจนการฟื้นฟูความรู้ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพที่มีค่าของชาวอีสานมิให้สูญหาย อันจะเป็นทางเลือกหนึ่งในการดูแลรักษาสุขภาพให้แก่คนในชุมชน ท้องถิ่น สังคมแล้ว ที่สำคัญยังเป็นการสร้างให้คนรุ่นปัจจุบันและคนรุ่นถัดๆ ไปในอนาคตได้รับรู้ เห็นคุณค่าและภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของชาวอีสานที่ได้เก็บรักษาองค์ความรู้ดังกล่าวไว้ในคัมภีร์ยาโบราณอีสาน ซึ่งจะนำไปสู่การสืบสานและอนุรักษ์คัมภีร์ยาโบราณให้คงอยู่คู่ชาวอีสานและประเทศไทยตลอดไป (Kanchanaphan, 2019)

วัตถุประสงค์

1. เพื่อวิเคราะห์พฤติกรรมวิทยาการภูมิปัญญาชาวอีสานในการดูแลสุขภาพที่ปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณอีสาน
2. เพื่อวิเคราะห์แนวความคิดและแนวปฏิบัติของหมอยาพื้นบ้านชาวอีสานปัจจุบัน

ขอบเขตของการวิจัย

1.1 ขอบเขตด้านข้อมูล ข้อมูลในการศึกษาคั้งนี้มี 2 ส่วน ดังนี้

1) **ข้อมูลปฐมภูมิ** ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มหมอยาพื้นบ้านปัจจุบันที่ยังมีการดูแลรักษาสุขภาพในภาคอีสานเขตพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ขอนแก่นและสกลนคร โดยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างหมอยาพื้นบ้านด้วยเทคนิค Snow ball

2) **ข้อมูลทุติยภูมิ** ได้จากกลุ่มผลงานวิจัยที่คัดสรรรวบรวมความรู้ในการดูแลรักษาสุขภาพจากคัมภีร์ยาโบราณอีสาน กลุ่มคัมภีร์ยาโบราณอีสานที่นักวิชาการได้ปริวรรตเรียบร้อยแล้วและตำราเอกสารต่าง ๆ ที่หมอยาพื้นบ้านกล่าวถึง

1.2 **ขอบเขตด้านเนื้อหา** การศึกษานี้จะเป็นการวิเคราะห์พฤติกรรมวิทยาการภูมิปัญญา แนวคิดและแนวปฏิบัติในการดูแลสุขภาพกายและจิตใจด้วยศาสตร์ต่าง ๆ ตามภูมิปัญญาที่ปรากฏในคัมภีร์ยาโบราณอีสาน

1.3 **ขอบเขตด้านพื้นที่** คณะผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูลในเขตพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ขอนแก่นและสกลนคร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative methods) มีวิธีการดำเนินงานวิจัย ดังนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล คณะผู้วิจัยมีการรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1) การเก็บข้อมูลปฐมภูมิ คณะผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการ ดังนี้

1.1) ความรู้จากหมอพื้นบ้านในท้องถิ่นที่มีภูมิรู้ด้านการดูแลรักษาสุขภาพของชาวอีสาน ด้วยการสำรวจและคัดเลือกหมอพื้นบ้านที่มีชื่อเสียงได้รับการยอมรับนับถือของประชาชนและยังมีผู้มาขอรับบริการในการดูแลรักษาสุขภาพในปัจจุบันของภาคอีสานในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ขอนแก่นและสกลนคร โดยใช้เทคนิค Snowball

1.2) การสังเกตและเข้าร่วมกิจกรรมในการดูแลรักษาสุขภาพของชาวบ้านในชุมชน สังคมและวัฒนธรรมชุมชน (Participant observation)

2) การเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ คณะผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในการดูแลรักษาสุขภาพในอดีต สืบค้นจากกลุ่มผลงานวิจัยที่คัดสรรรวบรวมความรู้ในการดูแลรักษาสุขภาพจากคัมภีร์ ยาโบราณอีสานที่นักวิชาการได้ปริวรรตเรียบเรียงแล้วและตำราเอกสารต่าง ๆ ที่หมอยาพื้นบ้านกล่าวถึง

2. การจัดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ คณะผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยการเสวนากลุ่ม (Focus group) ในหัวข้อภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพ โดยมีกลุ่มบุคคลที่เข้าร่วมกิจกรรม ประกอบด้วย กลุ่มที่ 1 หมอพื้นบ้านที่มีชื่อเสียง กลุ่มที่ 2 แพทย์แผนไทยและบุคลากรทางการแพทย์แผนปัจจุบันที่มีประสบการณ์ในการดูแลรักษาสุขภาพของชาวอีสาน กลุ่มที่ 3 นักวิชาการสาขาภาษาศาสตร์ (ภาษาถิ่นอีสานโบราณ) กลุ่มที่ 4 คณะผู้วิจัยและคณะที่ปรึกษางานวิจัย จากนั้นคณะนักวิจัยถอดองค์ความรู้ในแนวคิดและแนวปฏิบัติในการดูแลสุขภาพด้วยพหุวิทยาการภูมิปัญญาชาวอีสานในลักษณะพรรณนาสรุป

3. การวิเคราะห์ข้อมูล คณะผู้วิจัยมีการดำเนินการดังนี้

1) วิเคราะห์พหุวิทยาการภูมิปัญญาของศาสตร์ในแต่ละสาขาที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดและแนวปฏิบัติในการดูแลรักษาสุขภาพของชาวอีสาน

2) วิเคราะห์แนวคิดและแนวปฏิบัติของหมอยาพื้นบ้านชาวอีสานปัจจุบัน

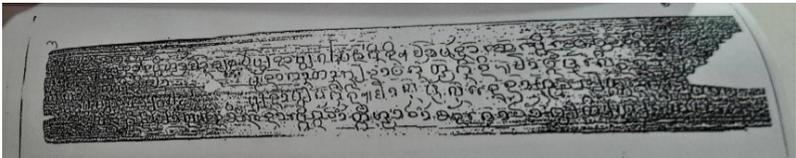
4. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย แบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์ชนิด
มีโครงสร้างและชนิดไม่มีโครงสร้าง

ผลการศึกษา

1) ผลการวิเคราะห์พหุวิทยาการภูมิปัญญา

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิและข้อมูลทุติยภูมิ คณะผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์พบว่าพหุศาสตร์ที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับการดูแลรักษาสุขภาพของชาวอีสานตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบันนั้น ชาวอีสานจะมีการดูแลรักษาสุขภาพทั้งทางกายและทางจิตใจควบคู่กันไป โดยในคัมภีร์ยาโบราณอีสานได้แบ่งผู้ป่วยออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้ป่วยทางกาย กลุ่มผู้ป่วยทางจิตแล้วส่งผลต่อร่างกาย และกลุ่มผู้ป่วยทางจิตประสาท ซึ่งถือเป็นตำรายาทางการแพทย์แผนไทยพื้นบ้านอีสานโบราณที่บรรพชนชาวอีสานได้บันทึกองค์ความรู้ในการดูแลรักษาสุขภาพของผู้คน (Explicit knowledge) จากการวิเคราะห์พบว่ามีศาสตร์ที่เกี่ยวข้องรวมจำนวน 11 ศาสตร์ ดังนี้

(1) **อักษรศาสตร์** เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยตัวอักษร ศาสตร์นี้จะเกี่ยวข้องกับตัวอักษรธรรมอีสานโบราณและตัวอักษรไทยน้อย เป็นภาพสะท้อนให้เกิดความเข้าใจในแนวคิด เป็นกุญแจนำไปสู่ภูมิปัญญาในแนวการปฏิบัติกรดูแลรักษาสุขภาพได้อย่างถูกต้อง นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความศรัทธาเข้าเชื่อถือให้แก่ผู้ที่มารับการรักษาจากการเห็นตัวอักษรธรรมอีสานโบราณดังภาพที่ 1

ภาพ 1 ตัวอย่างอักษรธรรมอีสานโบราณ
จากคัมภีร์ยาโบราณฉบับวัดปฐมแพ่งศรี อำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์

(2) **จิตเวชศาสตร์** เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการแพทย์ที่เกี่ยวข้องกับการบำบัดรักษา ด้านจิตใจ ศาสตร์นี้จะเป็นการวินิจฉัยบำบัดรักษาด้านจิตใจของบุคคลหรือสุขภาพจิตโดยมีการรักษาโรคด้วยสมุนไพร พิธีกรรม และคาถา (Explicit knowledge) การให้คำปรึกษา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความรุนแรงของอาการ / โรคของแต่ละบุคคล ได้แก่ *โรคจันทรคูหาเงียน* คำว่า "จันทร" หรือ "วัชร" คือ หุ่นที่ใช้ขี้ผึ้งหรือโลหะหล่อเป็นรูปวัวตัวเล็ก ๆ ลงคาถาและปลุกเสกเอาไว้เข้าสิงในร่างกาย โดยผู้ป่วยจะมีอาการหูแว่วประสาทหลอน ส่วนคำว่า "คูหาเงียน" คือ หางปลาไหลที่อยู่ในคูคลองจะเสกเข้าไปในกระเพาะอาหาร ผู้ป่วยจะเกิดอาการปวดท้องอย่างหนัก *โรคกระโดด* ผู้ป่วยจะมีอาการผิวหนังเป็นตุ่มคัน เบื่อเย่น่า กลิ่นเหม็นกระจายไปทั่วตัว ชาวบ้านมีความเชื่อว่าผีจอมปลวกกระทำ *โรคกำเร็ด* เด็กจะมีอาการร้องไห้ไม่หยุด ตัวจะมีจ้ำสีเขียว บางรายอาจมีไข้ร่วมด้วย ไม่ทราบสาเหตุแน่ชัด ชาวบ้านเชื่อว่าผีเชื้อหรือผีบรรพบุรุษตามมารบกวณเด็ก *จอดบังพัน* คำว่า "บังพัน" คือ มนต์ประเภทหนึ่ง ปลุกเสกเรียกวิญญาณคนมาจากร่างกายแล้วใช้มัดพันให้ตาย (Phintnong, 1989, p. 463) *เพื่อนเฮ็ดเพื่อนลองหนังขาด* ผู้ป่วยจะมีอาการเป็นแผลที่บริเวณผิวหนังสามารถทำให้ผิวหนังขาดได้ แผลจะลึกถ้าเป็นที่คอ คอเกือบจะขาด ทำให้ตายได้ หมอพื้นบ้านอีสานเท่านั้นจึงจะมีความรู้และอธิบายอาการของโรคจิตเภทที่ปรากฏในตำรายาโบราณอีสานได้ (Tacit knowledge) ปัจจุบันโรคหรืออาการของโรคดังกล่าวหมอพื้นบ้านอีสานกล่าวว่าในชนบทยังมีการรักษาคนป่วยในลักษณะข้างต้นอยู่ แต่มีน้อยลงมากกว่าแต่เดิม (Khen Phommarat, personal communication, March, 12, 2019)

(3) **ไสยศาสตร์** เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยเวทมนตร์คาถา ศาสตร์นี้เป็นความเชื่อของกลุ่มชนนับว่าเป็นเคล็ดลับปรากฏทั้งในตำรายาอีสานโบราณและปัจจุบันหมอพื้นบ้านอีสานยังใช้อยู่ (Explicit and tacit knowledge) อาทิ คาถาเก็บสมุนไพร คาถาปราบมาร คาถาปลุกยา คาถาเสกใส่ยา คาถากำกัษยา ซึ่งเชื่อกันว่าเวทมนตร์คาถาจะหาสมุนไพรได้ง่าย ได้ยาดีและช่วยให้ยามีสรรพคุณรักษาคนป่วยได้ผลดี นอกจากนี้การรักษาคนป่วยแต่ละคนต้องตั้งค้ายก่อนการรักษาอาการป่วยใช้ (คาย ประกอบด้วยชั้น 5 ได้แก่ ดอกไม้นิยมใช้ดอกสีขาว 5 คู่ ผ้าขาวหรือผ้าไหมหรือผ้าแพรวา 1 ผืน ขึ้นอยู่กับฐานะของครอบครัวคนป่วย เทียน 5 คู่ เงิน 12 บาท มาไหว้ครูขอให้ท่านช่วยคุ้มครองและช่วยรักษาโรคให้หาย) เมื่อคนใช้หายเป็นปกติแล้วจะประกอบพิธีปลงคายเพื่อ

แสดงความสำนึกในบุญคุณของหมอและครูอาจารย์เจ้าของวิชาที่ช่วยเหลือให้การรักษาประสบความสำเร็จ ตามจรรยาบรรณหมอพื้นบ้านอีสานจะไม่เรียกค่าตอบแทนจากคนไข้ เพราะถ้าเรียกค่ารักษาถือว่า “ผิดครู” ซึ่งเชื่อว่าจะทำให้วิชาเสื่อม หากคนไข้จะแสดงน้ำใจสมนาคุณหมอพื้นบ้านจะพิจารณาตามเศรษฐกิจฐานะทางครอบครัว หากบ้านใดยากจนมากหมอพื้นบ้านบางคนอาจจะคืนเงิน 12 บาทแก่คนไข้เอาไว้ซื้ออาหารดูแลสุขภาพตนให้แข็งแรงสมบูรณ์ต่อไป นับว่าหมอพื้นบ้านอีสานมีจิตเมตตา และมีความเอื้ออาทร เป็นที่พึ่งแก่ผู้เดือดร้อนผู้ป่วยและผู้ยากไร้ในชุมชนและท้องถิ่น (Phra Siribunyarat, personal communication, June, 18, 2017)

(4) **ผีวิทยา** เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องของผี ศาสตร์นี้เป็นความเชื่อในพลังอำนาจที่เหนือธรรมชาติ ซึ่งจะสามารถให้คุณหรือโทษต่อคนได้ ผีมีหลายชนิด อាកารหรือโรคตามความเชื่อว่ามีกระทำให้ ชาวอีสานส่วนใหญ่จะเรียกว่า *ผีบ้า* จะทำพิธีขับไล่ผีออกจากร่าง (Sirisak Kaeophikun, personal communication, March, 30, 2019) ส่วนในคัมภีร์ยาโบราณอีสานเรียกโรคที่เกิดจากการกระทำของผี อาทิ *โรคผีกระโดด* (อาการเจ็บป่วยที่เกิดจากการกระทำของภูติผีหรือว่าคนป่วยไปกระทำการอันหนึ่งอันใดที่เป็นการผิดผีมา ผีร้ายจะกระโดดเข้ามาสิงร่างคนให้เจ็บป่วย ซึ่งหากรักษาคนป่วยไม่หาย ผีอาจกระโดดติดต่อไปสิงร่างยังคนอื่นได้) (Klinhom, 2009, p. 38) ส่วนแพทย์แผนปัจจุบันจัดให้เป็นโรคติดต่ออาจเกิดจากมีสัตว์เป็นพาหะหรือเป็นโรคระบาดชนิดหนึ่งก็ได้ *โรคกำเริด* (*กำเริด* มาจากคำว่า กำเนิด แปลว่าสืบเนื่องจากบิดามารดา เป็นโรคที่เกิดกับเด็กแรกเกิดจนถึงอายุ 5-7 ปี แต่ส่วนใหญ่มักเป็นกับเด็กเกิดใหม่ หากมีอาการตัวเหลืองจะเรียกว่า *กำเริดเหลือง* นอกจากนั้นยังมี*กำเริดแดง* *กำเริดทำทวนกลางปล้อง* ซึ่งมีหลายคล้ายงูสามเหลี่ยม และ*กำเริดดำ*จะปรากฏเป็นหมึกตามตัวเป็นแล้วถึงตายได้) (Phonsiriphong et al., 1998, p. 54) *โรคไหลผีเชื้อ* (นอนหลับลึกแล้วหยุดหายใจ มักเป็นกับบุรุษชาวบ้านเรียกว่า *โรคไหลตาย* ชาวอีสานส่วนหนึ่งเชื่อว่าเกิดจากผีแม่หม้ายกระทำ)

(5) **เทววิทยา** (Theology) วิชาที่ว่าด้วยเทวดาหรือพระเจ้าและความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากับโลก โดยหมอพื้นบ้านเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีเทวดาประจำตัว ต้นไม้ทุกต้นจะมีเทวดาอาศัยอยู่ การจะหาพืชสมุนไพรได้ง่ายต้องกล่าวคำขอยาสมุนไพรจากพืชดิน น้ำ และมีคาถาปลุกยาเพื่อให้เทวดาช่วยให้สมุนไพรมีฤทธิ์ยาดีช่วยรักษาคนป่วยให้หาย

เร็วขึ้น อนึ่ง คนอีสานส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนาความเชื่อแห่งพระพุทธคุณของพระพุทธเจ้า ทำให้ นำมา เป็น ส่วนสำคัญของการบูชาตัณยา เก็บยา ปรงยาและเสกยา สิ่งเหล่านี้สะท้อนว่าหมอยาพื้นบ้านอีสานได้นำเอาวิชาเทววิทยา มาใช้บำรุงจิตใจสร้างความเชื่อมั่นในการรักษาตำรับยาที่ปรุงแต่งขึ้นด้วยพลังของเทวดาและพลังพุทธานุภาพ จะส่งผลให้การรักษาคณเจ็บป่วยด้วยภัยอันตรายใด ๆ ให้หายจากโรคร้ายที่ตนประสบอยู่ และผู้คนในชุมชนกำลังประสบโรคหรือผีร้ายใด ๆ ให้มีชีวิตรอดพ้นจากโรคร้ายต่าง ๆ ได้

(6) **จิตวิทยา** เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการแพทย์แผนไทยแขนงหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับกำลังใจ พลังจิต ในทางการแพทย์หากคนใดมีอาการทางจิต อาทิ ความเครียด ความกังวลใจ ความเสียใจ ตกใจ อารมณ์เดี๋ยวดีเดี๋ยวร้าย ชาวอีสานส่วนหนึ่งเชื่อว่าเกิดจากการขาดกำลังใจ หมอพระพื้นบ้านจะช่วยให้สติและใช้คำสอนของพุทธศาสนาให้ปฏิบัติธรรม ถือศีล ทำสมาธิ สวดมนต์ภาวนา ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่เจ้ากรรมนายเวร ปลดปล่อยชีวิตสัตว์ให้รอดพ้นจากความตายและกินยาหรืออาบยาสมุนไพรหรือดื่มน้ำมนต์ที่ หมอพระพื้นบ้านบริการมคคาถา อาการของคนป่วยก็จะดีขึ้น คนป่วยบางคนคิดเห่ล่าติดหูหรี จิตใจอ่อนแอ การรักษาจะใช้ยาสมุนไพรและคาถา บางรายต้องให้คนป่วยกล่าวคำสาบานร่วมด้วยว่าจะไม่เสพอีก (Phithak Amphawan, personal communication, March, 20, 2019) คนป่วยบางคนขวัญเสีย จิตใจหดหู่เนื่องจากป่วยเรื้อรังรักษาหายยาก ต้องเรียกขวัญให้กลับคืนมา นอกจากนี้คาถาและพิธีกรรมทุกชนิดที่ปรากฏในตำรายาอีสานส่วนหนึ่งมักจะมีการใช้พลังจิตหรือให้กำลังใจทั้งตัวหมอพื้นบ้านและใช้รักษาคนป่วยด้วย

(7) **ศาสนศาสตร์** เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยหลักธรรมคำสอน ความเชื่อ ในคัมภีร์ ยายโบลานอีสานใช้ทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์บำบัดรักษาคนป่วย ได้แก่ การปฏิบัติธรรมบำบัดหรือการรักษาศีล 5 ให้บริสุทธิ์ จะช่วยรักษาสุขภาพจิตและจิตวิญญาณ การใช้สมาธิบำบัดรักษาอารมณ์ไม่เครียด ไม่ต้องวิตกกังวล ปลดปล่อยวาง ใช้พิธีกรรมบำบัดเป็นการให้กำลังใจ เสริมแรงใจ เป็นทั้งการป้องกันและรักษา ทั้งนี้ คนป่วย มี 3 แบบ ได้แก่

แบบที่ 1 กายป่วย แนวคิดของพุทธศาสนาเชื่อว่า การเกิด แก่ เจ็บป่วย และตาย เป็นเรื่องสัจจธรรม ซึ่งสิ่งมีชีวิตทุกชีวิตจะต้องเจ็บป่วยเป็นเรื่องธรรมดา คัมภีร์ยายโบลาน

อีสานส่วนใหญ่มีตำรับยาหลายขนานที่ใช้เพียงสมุนไพรอย่างเดียวก็รักษาโรคทางกายได้ ซึ่งโรคหรืออาการเจ็บป่วยมีตั้งแต่แรกปฏิสนธิในครรภ์มารดา ทารก เด็ก ผู้ใหญ่ และคนชรา

แบบที่ 2 กายป่วยใจก็ป่วย ในทางพุทธศาสนาในอดีตสมัยพุทธกาลว่าด้วยศาสตร์ของชีวิตมนุษย์ประกอบด้วยร่างกาย (Body part) และจิตใจ (Mind part) เมื่อธาตุในร่างกายขาดสมดุล ธาตุใดธาตุหนึ่งบกพร่องเชื่อกันว่าการเจ็บป่วยเกิดจากอวัยวะในร่างกายของคนเสื่อมตามธรรมชาติก่อให้เกิดโรคต่าง ๆ ได้แก่ โรคมะเร็ง โรคสาละบาด โรคไต โรคต่อยหรือห้อย คนป่วยจะมีอาการกล้ามเนื้ออ่อนแรง (ปัจจุบันคือโรคอัมพฤกษ์ /โรคอัมพาต) ฯลฯ โรคเหล่านี้เป็นโรคเรื้อรัง เจ็บปวดทรมานรักษายาก ผู้ป่วยมักจะหมดกำลังใจในการมีชีวิตอยู่จิตใจป่วยตามไปด้วย ตัวอย่างเช่น โรคมะเร็ง ผลจากการสนทนากลุ่มย่อย (Focus group) ของหมอพื้นบ้านอีสานถึงมูลเหตุของการเกิดโรคมะเร็งหรือโรคมะเร็ง สรุปได้ 4 ประการ ได้แก่ *ประการที่ 1* เชื่อว่า โรคมะเร็งทุกชนิดเกิดจากกรรมเก่าจากผลของกรรมอดีตชาติ *ประการที่ 2* เชื่อว่าเกิดจากกรรมปัจจุบัน (การบริโภคอาหารที่ไม่สะอาดหรือมีสารปนเปื้อนในอาหาร) *ประการที่ 3* เชื่อว่าเกิดจากความเครียด จิตใจไม่ปกติ และ *ประการที่ 4* คือ เกิดจากการประทุพติผิตศีล 5 (Chakchai et al., 2018, pp. 66-62)

แบบที่ 3 ใจป่วย ในทางพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับจิตใจ (นามรูป) มากคือการรับรู้การรักษาจิตใจให้สะอาดด้วยการละจากความอยากได้อะไรก็มี ความโลภ ความหลง ความโกรธ ความรัก เมื่อไม่ได้ในสิ่งที่ปรารถนาก็จะเป็นทุกข์ อาการของคนจิตป่วยแสดงออกทางความคิดได้แก่ ความเครียด ความวิตกกังวล คิดฟุ้งซ่าน ความหมกมุ่น แสดงออกทางวาจา ได้แก่ การพูดเท็จ พูดเพ้อเจ้อ และพูดส่อเสียด ซึ่งปัจจุบันหมอพระพื้นบ้านอีสานจะเป็นที่พึ่งทางใจให้แก่คนที่ป่วยทางจิตโดยใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนา เช่น สมาธิบำบัด มารักษาสุขภาพจิตของผู้คนให้คลายจากความทุกข์ ความรู้เหล่านี้ จะเป็นความรู้ นอกเหนือจากตำรายา แต่จะเป็นความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคล (Tacit Knowledge) (Udon Akkhathammo, personal communication, March, 26, 2019)

(8) **โหราศาสตร์** เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการพยากรณ์หรือทำนายโชคชะตา ในทางการแพทย์พื้นบ้านอีสานเรื่องโหราศาสตร์มักจะปรากฏในตำราเรื่องฤกษ์ยามในการเก็บสมุนไพร 4 ประการ ได้แก่ เก็บตามฤดู เก็บตามทิศ เก็บตามวันและเวลา

เก็บตามกาล อาทิ เก็บยาต้องเก็บในวันอังคารข้างขึ้นเพราะเป็นวันแข็ง กำลังดี เนื่องจากพระอังคารมีกำลังแรง หรืออาจจะเก็บวันพฤหัสบดีเพราะเป็นวันบรมครู ยาจะศักดิ์สิทธิ์ ส่วนวันอื่น ๆ เก็บไม่ได้ นอกจากนี้ไม่ว่าจะเป็นวิชาไสยศาสตร์ วิชาตั้งธาตุ หนุนธาตุ หรือพิธีแต่งแก้ เสียเคราะห์บูชาโชคก็ให้ทำวันอังคาร (Phonsiriphong et al., 1998, pp. 26-29)

ปัจจุบันมีหมอพระพื้นบ้านบางรูปมีญาณ สามารถทำนายอายุของคนป่วยได้ด้วยเพียงแต่เห็นอาการ อายุ ทั้งนี้ล้วนแล้วแต่บุญแต่กรรมได้สะสมกันมา การทำบุญส่งผลต่อความสบายใจคลายจากความทุกข์ บุญเกิดได้ 3 ทาง ได้แก่ การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา คนป่วยบางคนสามารถมีอายุยืนยาวกว่าที่แพทย์แผนปัจจุบันกำหนด เมื่อมารักษาที่หมอพระพื้นบ้านด้วยสมุนไพรและการทำบุญควบคู่กันไปอีกก็มี (Paphonphat Chirathammo, personal communication, April, 25, 2019)

(9) เภสัชศาสตร์ เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการใช้สมุนไพรบำบัด การใช้สมุนไพรบำบัดตามแนวทางการแพทย์พื้นบ้านอีสาน จะมีสมุนไพรที่ใช้จำนวน 3 กลุ่ม ได้แก่ พืชวัตถุ สัตว์วัตถุ และธาตุวัตถุ การรักษาสุขภาพกาย ได้แก่ การใช้สมุนไพรล้างพิษ การใช้สมุนไพรบำรุงร่างกายให้แข็งแรง การใช้สมุนไพรรักษาโรคเฉพาะ การจัดยาเหมาะสมกับคนป่วยแต่ละคน กล่าวคือใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ คนป่วยบางรายเป็นโรคอันตรายร้ายแรงหรือรักษาไม่หายขาด คนไข้ลักษณะดังกล่าวจิตใจอ่อนแอ มักจะเสียชีวิตหรือชิวัญหาย ฉะนั้นคนป่วยบางรายอาจจะใช้สมุนไพรร่วมกับการใช้พลังจิตเสริมแรงใจช่วยให้การรักษาดีขึ้น

(10) โภชนาการศาสตร์ เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการกินอาหารตามแนวทางการแพทย์พื้นบ้านอีสาน จะประกอบด้วยแนวความคิดและแนวการปฏิบัติ มีพฤติกรรมในการกินอาหารที่เหมาะสมโอกาสที่จะเกิดโรคน้อย ดังนี้

10.1) เลือกกินอาหารที่มีประโยชน์และออกกำลังกายสม่ำเสมอ จะทำให้ร่างกายแข็งแรง ชาวอีสานในอดีตมีปรัชญาในการกินอาหารที่ว่า “กินข้าวเป็นหลัก กินผักเป็นยา กินปลาเป็นอาหาร และแฮ็ดเวียกแฮ็ดงาน ต่างเซามีแยง” (Rattanapanya & Bunmatham, as cited in Northeastern Wisdom Club, 2007, pp. 5-9) หลีกเลี่ยงการทานเนื้อสัตว์ใหญ่ เช่น เนื้อวัว เนื้อควาย เนื้อช้าง เนื้อม้า เป็นต้น

เพราะชาวอีสานส่วนหนึ่งเชื่อว่า สัตว์ใหญ่เหล่านี้มีบุญคุณกับมนุษย์ การกินอาหารที่มีประโยชน์และปรุงอาหารแบบธรรมชาติ ดื่มน้ำสะอาด ทำงานที่ได้ใช้แรงงานร่างกายได้เคลื่อนไหว สุขภาพจะดี

10.2) กินเช่า (ข้าว) เพียงคอ คือ การกินอาหารแต่พอลืม “แนวคิดในการกินอาหารแต่ละมื้อของชาวบ้าน คือ อาหารเช้ากินแต่พอลืม อาหารกลางวันกินแต่พอประมาณ อาหารเย็นกินแต่น้อย (Thongsa Charoenta, personal communication, April, 4, 2018) การกินอาหารแบบนี้เหมาะกับสุขภาพของชาวบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรและรับจ้างซึ่งจำเป็นต้องทำงานหนักในช่วงเช้า ช่วงกลางวันกินอาหารแต่พอประมาณจะไม่ทำให้ง่วง อาหารมื้อเย็นทานในปริมาณน้อยเพราะร่างกายต้องการพลังงานน้อย กินอาหารแล้วเข้านอนทันทีทำให้ร่างกายไม่ได้เผาผลาญอาหาร สะสมเป็นไขมัน จึงทำให้เกิดภาวะโรคอ้วนได้

10.3) ควรงดอาหารแสลงโรค (ให้คะล่ายู่คะลากิน หมายถึง ให้เลือกที่อยู่อาศัยให้ถูกสุขลักษณะ การเลือกกินอาหาร ๆ บางชนิดที่จะทำให้ร่างกายเจ็บป่วย) จะมีผลดีต่อสุขภาพ (Udon Akkhathammo, personal communication, March, 26, 2019)

(10.4) งดดื่มสุรา เพราะการดื่มสุราเป็นประจำในปริมาณมาก นานไปจะทำให้สติฟั่นเฟือน เป็นวิบากกรรม

11) นิติศาสตร์ คือวิชาที่ว่าด้วยกฎหมาย กฎระเบียบ ข้อปฏิบัติหรือกฎที่เกิดขึ้นจากจารีตประเพณีอันเป็นที่ยอมรับนับถือ เพื่อใช้ให้บุคคลปฏิบัติตาม ในอดีตหมอพื้นบ้านอีสานไม่ต้องมีใบประกอบวิชาชีพและวุฒิบัตรเพื่อแสดงความรู้และความชำนาญในการประกอบวิชาชีพเวชกรรมของแพทย์สภาแต่ใช้จรรยาบรรณและคุณธรรมของหมอยาพื้นบ้านอีสานเป็นบรรทัดฐานให้ปฏิบัติตามกล่าวคือต้องปฏิบัติตามต่อวิชาชีพของหมอยาตามที่ครุหมอยากำหนดไว้อย่างเคร่งครัด อาทิ

- การไม่เรียกเก็บค่าตอบแทนใด ๆ (ค่าครูและค่าคาย) เกินกว่าที่ครุหมอยากำหนดไว้ หากหมอยาคนใดเรียกค่าตอบแทนในการรักษาแพงหรือเกินกว่าครุกำหนดเชื่อว่าจะทำให้การรักษาไม่ได้ผล มนต์คาถาจะเสื่อม ชาวบ้านจะเสื่อมความนิยม

- หมอพื้นบ้านต้องรักษาดี 5 อย่างเคร่งครัด ชาวบ้านจะได้ให้ความเคารพและนับถือ

- เมื่อหมอพื้นบ้านจะเข้าไปรักษาคณไข้ต้องแสดงความเคารพและขออนุญาตผู้คุ้มครองเรือนเสียก่อน ขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทวดาที่คุ้มครองรักษาเจ้าของบ้านมาช่วยรักษาคณไข้ หากรักษาคณไข้ไม่หายหรือคณไข้จะเสียชีวิตด้วยหมตอายุขัยแล้วขอให้เทวดามาบอกด้วยการเข้าฝัน และห้ามหมตยาคิดค่าตบแทนใด ๆ (Bunchoem, as cited in Weesaphen, 2007, p. 80)

อนึ่ง หมอพื้นบ้านอีสานบางคนเป็นทั้งหมตยาสมุนไพร หมตจิตเวช หมตพระเชี่ยวชาญในการรักษาโรคแบบองค์รวม (Holistic care) คือการดำเนินการให้มนุษย์มีสุขภาพะที่ดีทั้งร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคมและสิ่งแวดล้อม (Paphonphat Chirathammo, personal communication, April, 25, 2019) หมตบางคนเป็นทั้งหมตผี หมตยา หมตตำแย หมตสู่วัฒุ์และหมตนวดน้ำมัน หมตพื้นบ้านอีสานเหล่านี้บางคนไม่มีใบประกอบวิชาชีพเวชกรรมจากแพทยสภาแต่สามารถรักษาคณไข้ให้หายจากการเจ็บป่วยทั้งกายและใจได้ (Thongsa Charoenta, personal communication, April, 4, 2018) ปัจจุบันหมตยาพื้นบ้านอีสานจะต้องมีความรู้และมีใบรับรองจากราชการให้สามารถประกอบวิชาชีพในการรักษาพยาบาลคณป่วยประเภทต่าง ๆ ได้ (ประกาศแพทยสภาเรื่อง กำหนดประเภทสาขาและคุณสมบัติของผู้มีสิทธิเข้ารับการฝึกอบรมหมตประจำบ้าน สาขาประเภทที่ 1 ประเภทที่ 2 และประเภทที่ 3) หากบุคคลใดไม่สามารถสอบใบประกอบวิชาชีพที่กระทรวงสาธารณสุขกำหนดก็จะกลายเป็นหมตยาเถื่อน หากมีปัญหาใด ๆ เกิดขึ้นจากการรักษาจะต้องถูกดำเนินคดีตามกฎหมาย ทำให้หมตยาพื้นบ้านอีสานรุ่นอาวุโสต้องขนขวายศึกษาตำราแพทย์แผนไทย บางคนความจำดีก็สอบผ่าน (Suphan Mirueangsaen, personal communication, December, 10, 2017) แต่บางคนที่ไม่สามารถจดจำตำรายาแผนไทยที่ใช้ชื่อตัวยาคเป็นภาษาไทยกลางแทนชื่อตัวยาคเดิมที่ใช้เป็นภาษาท้องถิ่นอีสานต้องสอบตก จำต้องงดการรักษาไปทั้ง ๆ ที่มีความรู้และความชำนาญในการรักษาโรคบางชนิดด้วยสมุนไพรในท้องถิ่นได้ผลดี (Bunphoem Matliam, personal communication, December, 12, 2017) แต่ถึงกระนั้น หมตยาพื้นบ้านส่วนหนึ่งได้รับการยอมรับจากประชาชนในท้องถิ่นและมีผู้บริการมาใช้อย่างสม่าเสมอสามารถรักษาโรคที่แพทย์แผนปัจจุบันรักษาไม่ได้ ต่อมากระทรวงสาธารณสุขได้ยกย่องเชิดชูให้เป็นหมตยาพื้นบ้านดีเด่นและออกใบรับรองอนุญาตให้ประกอบวิชาชีพเวชกรรมได้

เช่น หมอทองสา เจริญตา อำเภอนองพอก จังหวัดร้อยเอ็ด หมอพระปพนพัชร จิระธัมโม เจ้าอาวาสวัดคำปะมง จังหวัดสกลนคร เป็นต้น

2) ผลของการวิเคราะห์แนวความคิดและแนวปฏิบัติของหมอชาวบ้านชาวอีสาน

จากการประชุม (Focus group) ของหมอชาวบ้านชาวอีสานและนักภาษาศาสตร์ภาษาไทยมีความเห็นตรงกันว่า ตำรับยาใดที่ใช้อยู่เป็นประจำหรือตำรายาที่ได้จากการพัฒนาความรู้ด้วยตนเองส่วนใหญ่ไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (Tacit knowledge) ดังนั้นตำรับยาที่มีการจารลงใบลานจึงมีลักษณะส่งทอด อาทิ หมอยาคนที่ 1 คั้นคว่ำตำรับยาขึ้นมาได้และใช้ได้ผล เมื่อมีผู้มาขอเรียนรู้อาจให้ความรู้โดยการบอกเล่า ผู้ที่รับความรู้ก็จะนำไปบันทึกไว้ในคัมภีร์ยาหรือตำรา (Explicit knowledge) คัมภีร์ยาบางผูก (ฉบับ) บอกแหล่งที่มาอย่างชัดเจนมักจะปรากฏตอนต้นผูกหรือท้ายผูก (ผูก หมายถึง ลักษณะนามเรียกหนังสือใบลานที่ร้อยหุ้ไว้เป็นมัดหนึ่ง ๆ) แต่บางผูกก็ไม่ระบุชื่อผู้แต่งแต่ระบุแหล่งที่อยู่ จึงทำให้มีพิธีบูชาครู หรือที่เรียกว่า “คาย” ก่อนการรักษา (Klinhom et al., 2009, pp. 25-27) อาทิ คัมภีร์ยาใบลานอีสานก้อม (สัน) ฉบับหมอคุณจอม วัดปฐมแพ่งศรี อำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์, คัมภีร์ยาใบลานของพ่อใหญ่จารย์เคน ลาวงศ์ อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม, คัมภีร์ยาใบลานอีสานฉบับพระชินฐิติธัมโม บ้านวังบัว, คัมภีร์ยาใบลานอีสานฉบับวัดบ้านโกทา ตำบลพระธาตุ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น

ผลการวิเคราะห์พบว่าพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับการดูแลสุขภาพสุขภาพกายและจิตของชาวอีสานตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน กล่าวคือดูแลสุขภาพสุขภาพทั้งทางกายและทางจิตใจควบคู่กันไป คัมภีร์ยาใบลานอีสานจึงเป็นตำรายาทางการแพทย์แผนไทยพื้นบ้านอีสานโบราณที่บรรพชนชาวอีสานได้บันทึกความรู้การดูแลสุขภาพสุขภาพของผู้คนในอดีต (Explicit knowledge) และศาสตร์การแพทย์พื้นบ้านอีสานในสมัยโบราณไม่ได้ใช้ทฤษฎีอธิบายการเกิดโรคแต่อย่างไร ไม่ได้บอกการวินิจฉัยโรค แต่บอกชื่อโรคและอาการของโรคเท่านั้น ในตำรายาก่อนการรักษาให้ตั้งเครื่องบูชาครูด้วยขัน 5 ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ในทางพุทธศาสนาเชื่อว่า คน ประกอบสร้างขึ้นด้วยส่วนประกอบ 5 ส่วน คือ

1) *รูป* คือ ร่างกาย (เนื้อหนังมังสา) ประกอบด้วยธาตุ 4 ธาตุ ได้แก่ 1) ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) เป็นของแข็ง ของหยาบ ของกระด้าง เช่น กระดูก ฝ่ามือ เล็บ ผิวหนัง เนื้อ เป็นต้น
 2) ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) เป็นของเหลว ไหล เหนียวเนอะเนอะ เช่น เลือด น้ำลาย น้ำมูตร
 3) ธาตุลม (วาโยธาตุ) เป็นลมการเคลื่อนไหวจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่ง อาทิ ลมหายใจ ลมในลำไส้ ความว่างเปล่าหรือช่องว่างในกาย
 4) ธาตุไฟ (เตโชธาตุ) เป็นอุณหภูมิ ความร้อน ในการเผาผลาญในร่างกาย

2) *เวทนา* คือ ส่วนที่เป็นความรู้สึกซึ่งเกิดจากการได้สัมผัสทั้ง 5 และทางใจ เช่น ความรู้สึกร้อน หนาว อบอุน เจ็บปวด ผ่อนคลาย มีความสุข ทุกข์หรือเฉย ๆ

3) *สัญญา* คือ การกำหนดรู้ การจำได้ และการแยกแยะความแตกต่างของสิ่งที่รับรู้เข้ามาทางประสาทสัมผัสต่าง ๆ ได้ เช่น จำรูปร่าง สี เสียง กลิ่น รส สัมผัสและอาการต่าง ๆ ได้

4) *สังขาร* คือ สภาพปรุงแต่งจิตเป็นความรู้สึกนึกคิดซึ่งอาจจะเป็นด้านดี ด้านชั่ว หรือเป็นกลางก็ได้ ทั้งนี้โดยมีเจตนาเป็นตัวนำ

5) *วิญญาน* คือ การรับรู้อารมณ์โดยผ่านประสาทสัมผัสทั้ง 5 และทางใจ

แนวคิดของแพทย์พื้นบ้านว่า คนประกอบด้วย 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนแรกเป็นรูปธรรม คือ ข้อ 1) และส่วนที่สองเป็นนามธรรม คือ ข้อ 2 ถึงข้อที่ 5 ซึ่งหมายถึงจิตใจ (Mind part) นั่นเอง เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตนแต่มีสภาพรับรู้ เห็น ได้ยิน รู้รส ได้กลิ่น รู้สึกถึงการสัมผัสทางกาย หากสภาพการรับรู้เหล่านี้บกพร่องจะทำให้เกิดปัญหาหรือโรคทางจิตได้

ดังนั้น คัมภีร์ยาโบราณฮิสานส่วนใหญ่จะปรากฏข้อความที่เป็นบทสวดหรือคาถาของพุทธศาสนาเพื่อใช้พลังทางศาสนาเป็นกำลังใจหนุนนำให้ผู้ป่วยหายจากอาการหรือโรคที่เป็นอยู่ได้ (Sridhamma et al., 2019, pp. 280-283)

แนวคิดของหมอพื้นบ้านตามการอิงหลักพระพุทธศาสนา คือ ทุกคนเกิดมา ล้วนต้องแก่ เจ็บ ตาย ไม่มีใครหลีกเลี่ยงสิ่งเหล่านี้ไปได้ หากมนุษย์ไม่เอยาก แก่ เจ็บป่วย และตาย ต้องไม่มีเกิด คือ นิพพาน ความเจ็บป่วยตามแนวคิดของพุทธศาสตร์แบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

1) โรคที่เกิดจากกรรมหรือพฤติกรรมในชาติปัจจุบัน พุทธศาสนิกชนส่วนหนึ่งเชื่อว่า โรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเกิดล้วนเกิดจากพฤติกรรมที่ตนได้กระทำไว้ในชาติปัจจุบันทั้งสิ้น เช่น การประพฤตินผิดศีล 5 ก่อให้เกิดผลกรรมโรคภัยไข้เจ็บ

(Warakhom Kaeophikun, personal communication, July, 2, 2017) เป็นต้นว่า การกระทำผิดศีลข้อ 1 จะก่อให้เกิดโรคอัมพาต อายุสั้น การกระทำผิดศีลข้อ 2 จะก่อให้เกิดโรคหว่าดผวา (ลักษณะขโมยสิ่งของของผู้อื่นแล้วเกิดความระแวงว่าจะมีใครมาเห็นตนกระทำผิด) การกระทำผิดศีลข้อ 3 จะก่อให้เกิดโรคอุปัทวม (กามโรค) (คู่ครองจะหาความสุขไม่ได้ ไม่ซื่อสัตย์ต่อกัน) การกระทำผิดศีลข้อ 4 จะก่อให้เกิดโรคหว่าดระแวง ความเครียด ความวิตกกังวล การกระทำผิดศีลข้อ 5 จะก่อให้เกิดโรค พิษสุราเรื้อรัง โรคตับ และโรคประสาท

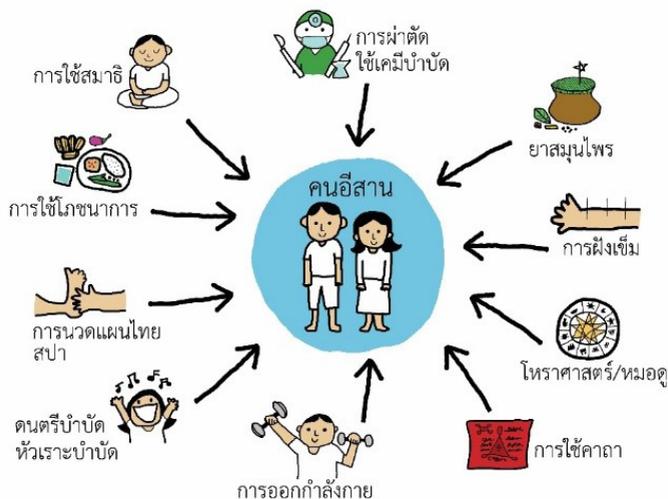
2) โรคที่เกิดจากกรรมเก่าหรือการกระทำบาปในอดีตชาติ พุทธศาสนิกชนส่วนหนึ่งเชื่อว่าโรคที่เป็นโรคเรื้อรังรักษาให้หายยาก โรคอันตราย และโรคที่มีมาแต่กำเนิด โรคที่ไม่สามารถรักษาให้หายขาดได้ล้วนเกิดจากการกระทำผิด (บาป) เมื่อครั้งอดีตชาติ ชาตินี้จึงต้องชดใช้กรรมให้แก่เจ้ากรรมนายเวร (Buaphan Wamaphut tha, personal communication, July, 12, 2017) อาทิ โรคมะเร็งหรือโรคมะเร็ง โรคสาลบาดหรือสันนิบาต โรคเลือดเป็นพิษ โรคลมชัก เป็นต้น ข้อปฏิบัติของหมอฟันบ้านอีสานหากมีความจำเป็นที่จะต้องไปรักษาคนป่วยที่บ้าน ท่านจะกล่าวคำแสดงความเคารพและขออนุญาตรักษาจากเทวดาอารักษ์หรือผีที่ผู้คุ้มครองบ้านก่อนเสมอ ซึ่งเทพหรือผิตนนั้นจะกระซิบบอกสาเหตุและวิธีรักษาตลอดจนบอกถึงอายุขัยของคนป่วย การใช้เวทมนตร์คาถาและการบูชาครูจะสร้างความเชื่อมั่นให้แก่หมอฟันบ้านและคนป่วย (Weesaphen, 2007, pp. 68 -70)

3) โรคที่เกิดจากความเชื่ออื่น ๆ เช่น

3.1) ความเชื่อเรื่องขวัญ ซึ่งคนไทยส่วนหนึ่งเชื่อว่าคนทุกคนมีขวัญประจำตัวตั้งแต่เกิด ถ้าคนตกใจหรือเสียขวัญ ขวัญก็ออกจากร่างไปส่งผลร้ายต่าง ๆ อาทิ อាកาร เสียใจมากจนล้มป่วย เห็นผีมาหลอกหลอนเป็นประจำเป็นคนตกใจง่าย หรือคนป่วยเรื้อรัง หากประกอบพิธีสู่ขวัญและเรียกขวัญกลับคืนสู่ร่างกายของคนป่วยจะให้อาการทางกายและจิตจะค่อยๆดีขึ้นหายป่วยในที่สุด

3.2) ความเชื่อเรื่องการแสดงความเคารพ ศรัทธาและเชื่อมั่นครูแพทย์ คือท่านชีวกโกมารภัจจ์ ในการปลูกเสกยาต้องนึกถึงครูทั้งที่ล่วงลับและยังมีชีวิตอยู่ด้วยความเคารพทุกครั้งไป เมื่อผ่านพิธีกรรมดังกล่าวแล้วถือว่าพร้อมที่จะรับการถ่ายทอดจากครูได้ ครูแพทย์ต้องฉลาด ต้องมีเทคนิคการสอนและพิจารณาว่าศิษย์แต่ละคนชอบหรือสนใจด้านใดเรื่องใดเป็นพิเศษก็จะถ่ายทอดวิชาเน้นหนักไปทางนั้นให้ สิ่งทีครูได้ย้า

ให้แก่ลูกศิษย์คือ จรรยาบรรณของหมออย่างเรียกค้ายาหรือคำรักษาเกินกว่า *ค่าค่าย* ที่กำหนด ส่วนหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่จะไม่เรียกร้อยค่ารักษาแล้วแต่คนป่วยจะจ่ายได้ไม่เดือดร้อน หากเรียกค่ารักษาแพงมากจะเป็นการซ้ำเติมให้ผู้ป่วยและครอบครัวมีความทุกข์มีปัญหาด้านจิตวิญญาณมากขึ้นและหมอพื้นบ้านเชื่อว่าจะทำให้มนต์เสื่อมคือการรักษาทั้งปัญหาสุขภาพกายหรือและปัญหาสุขภาพจิตไม่ได้ผล นอกจากนี้หมอพื้นบ้านจะต้องเป็นผู้ประพฤติตนที่ดี เป็นแบบอย่างทางด้านความประพฤติ มีจิตเมตตา ไม่โกหกหลอกลวง คนป่วยหรือใช้คนป่วยเป็นคนทดลองยา ตำรับยาใดรักษาได้ผลดีจึงจะนำมาใช้ขณะเดียวกันต้องเรียนรู้โรคหรืออาการป่วยทางจิตของผู้คนในแบบใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันที่มีมากขึ้นดังนั้นหมอพื้นบ้านอีสานส่วนหนึ่งจึงได้ประยุกต์ศาสตร์ในแต่ละสาขาทั้งศาสตร์การแพทย์แผนไทย ศาสตร์การแพทย์พื้นบ้าน ศาสตร์การแพทย์แบบต่างประเทศ (แพทย์แผนปัจจุบัน) มาผสมผสานกับการดูแลสุขภาพจิตควบคู่ไปกับการรักษาสุขภาพทางกายเป็นการรักษาคนทั้งระบบแบบองค์รวม ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 การดูแลสุขภาพสุขภาพทั้งระบบแบบองค์รวม

ของหมอพื้นบ้านอีสานในปัจจุบัน

ที่มา : Sridharmma et al. (2018)

จากภาพที่ 2 จะเห็นว่าหมอยาพื้นบ้านอีสานในปัจจุบันได้มีการจัดการความรู้ภูมิปัญญาจากศาสตร์สาขาต่าง ๆ ส่งผลต่อการรักษาสุขภาพทำให้ชาวบ้านให้ความเคารพเชื่อมั่น ศรัทธาต่อหมอพื้นบ้าน มาใช้บริการอย่างต่อเนื่องสร้างสังคมเอื้ออาทร เกื้อกูลส่งผลให้เกิดความสุขทั้งหมอยาพื้นบ้านและคนป่วย ส่งผลต่อสุขภาพจิตและกายของชาวอีสานให้แข็งแรงสมบูรณ์

การอภิปรายผล

จากผลการวิจัยพบว่าหมอยาพื้นบ้านอีสานจากอดีตจนถึงปัจจุบันจะดูแลรักษาสุขภาพผู้ป่วยโดยแบ่งผู้ป่วยออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 ผู้ป่วยทางกาย กลุ่มที่ 2 ผู้ป่วยทางจิตแล้วส่งผลต่อร่างกาย และกลุ่มที่ 3 ผู้ป่วยทางจิต โดยนำพหุวิทยาการของความรู้ ทั้ง 11 ศาสตร์บูรณาการในการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมส่งผลให้ชาวอีสานมีสุขภาพที่ดี ผลการสังเคราะห์แนวความคิดการรักษากของหมอยาพื้นบ้านนั้นจะเป็นการรักษาคนป่วย 2 ส่วน ได้แก่ รูปธรรมและนามธรรม ส่วนแนวปฏิบัติของหมอยาพื้นบ้านชาวอีสานพบว่ายังคงใช้พหุวิทยาการมาใช้ในการดูแลสุขภาพในทุกรูปแบบทั้งความรู้ในตำราและความรู้จากประสบการณ์จริงในการดูแลรักษาคนป่วยจำนวนมาก (Explicit knowledge and Tacit knowledge) เพื่อมุ่งสู่การบรรลุเป้าหมาย (Operation) ในการดูแลรักษาสุขภาพซึ่งสามารถอภิปรายเป้าหมายดังกล่าว ได้แก่

1. การมีสุขภาพทางกายที่สมบูรณ์แข็งแรงและมีจิตใจที่เข้มแข็ง ตลอดจนมีจิตวิญญาณที่มั่นคง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและแคล้วคลาดจากภัยอันตรายทั้งปวง นับว่าเป็นเป้าหมายหลัก ชาวอีสานมีวัฒนธรรมในการดูแลรักษาสุขภาพเป็นแบบบูรณาการสอดคล้องกับธรรมชาติ ดังสุภาษิตที่ว่า “กินข้าวเป็นหลัก กินผักเป็นยา กินปลาเป็นอาหาร” หรือ “เฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน” แสดงว่าคนอีสานให้ความสำคัญเพื่อให้กำลังในการทำงานและอาหารที่ชาวอีสานกินก็จะปรับเปลี่ยนกับฤดูกาลที่เปลี่ยนไปนับว่าเป็นภูมิปัญญาของชาวอีสานที่ใช้โภชนาการปรับสมดุลภายในร่างกายให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมภายนอก (Office of Academic Affairs, Department of Thai Traditional and Alternative Medicine Ministry of Public Health, 2010) การดูแลสุขภาพจึงเป็นลักษณะพึ่งพาตนเองก่อน เช่น ยาขับออก(ท้องผูก) ยาแก้ไอ ยาขับเสลด ยาแก้ไข้ ยากิน

ข้าวแชบ เป็นต้น เมื่อไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้จึงหันไปพึ่งหมอฟันบ้านในชุมชน เช่น ยาเคะยือ (ยาอาการหืดหอบ) ยามะเอ็ง (มะเร็งหรือโรคเรื้อรังระยะลุกลาม ยาอุปหม (ยารักษากรมโรค) เป็นต้น การรักษาจะใช้ทั้งสมุนไพรในห้องดินตลอดจนข้อชะล่าหรือคะล่า(ข้อห้าม) ต่าง ๆที่จะทำให้ร่างกายปกติ แสดงให้เห็นภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1.1) ภูมิปัญญาในการวินิจฉัยโรค (หาที่ตั้งโรค) ได้อย่างแม่นยำ ด้วยการตรวจร่างกายว่าผิดปกติหรือไม่ จับชีพจรว่าหัวใจเต้นผิดปกติหรือไม่ ตรวจดูผิวหนังว่ามีตุ่มหรือผื่นขึ้นตามร่างกายหรือไม่ สอบถามหรือสนทนาค้นไขเกี่ยวกับอาการผิดปกติภายในตัวผู้ป่วย หมอพื้นบ้านบางคนพอเห็นอาการของผู้ป่วยทางกายแล้ว สามารถวินิจฉัยโรคหรือหาที่ตั้งของโรคได้ และสามารถทำนายอายุขัยของคนป่วยได้ด้วย “ญาณ” ที่ตนมีอยู่ได้อย่างแม่นยำ

1.2) ภูมิปัญญาในการเก็บยา ในอดีตหมอฟันบ้านอีสานต้องไปเก็บยาเอง ฉะนั้นหมอฟันบ้านจะต้องรู้จักลักษณะของสมุนไพรเป็นอย่างดี การเก็บยาในแต่ละครั้งแสดงให้เห็นภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ ได้แก่ กลวิธีการเก็บสมุนไพรให้ได้ด้วยยาในพืชมากที่สุด สามารถการเก็บพืชสมุนไพรตามประเภท ตามทิศ และช่วงเวลา (Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation Siam, 2001) เหมาะสมที่สุด ประเภทผลและเมล็ด โดยทั่วไปมักเก็บตอนผลแก่เต็มที่แล้ว ความรู้เรื่องการเก็บยาพืชสมุนไพรนั้น Healing Arts Division (n.d., pp. 100-101) กล่าวว่า พืชสมุนไพรที่จะให้ฤทธิ์ยาดีจะต้องใช้ความรู้เรื่องโหราศาสตร์ เช่น เก็บตามฤดูกาล วัน เวลา โมง ยาม และทิศ เพื่อจะได้ยาที่มีสรรพคุณดีจะใช้หลักการสังเกตลักษณะของคุณภาพสมุนไพรด้วยการดูสี ดมกลิ่น ชิมรส ประกอบ

1.3) ภูมิปัญญาในการปรุงยาและการใช้ยา คัมภีร์ยาโบราณอีสานผูกหนึ่งส่วนใหญ่จะบันทึกองค์ประกอบของสมุนไพรก่อน จากนั้นจึงบรรยายวิธีการปรุงยาและการใช้ยารวมทั้งข้อปฏิบัติต่าง ๆ (ถ้ามี) ตำรายารักษาโรคหนึ่งโรคอาจจะต้องใช้วิธีการปรุงยาหลายแบบและการใช้ยาในแต่ละแบบจะระบุวิธีการใช้ยาไว้หลายวิธีโดยโรคบางโรคมีอาการต่าง ๆ เกิดขึ้นเป็นขั้นเป็นตอน การบันทึกตำรายาจะทำการไล่เป็นขั้นตอนเช่นเดียวกันแต่ส่วนใหญ่ไม่มีการกำกับชื่อโรคไว้ ถ้าผู้ที่มาศึกษาต่อมีพื้นความรู้ไม่เพียงพออาจเกิดความสับสนได้ หมอพื้นบ้านจำเป็นต้องมีคลังภูมิปัญญาด้านเภสัชกรรม ดังนี้

1.3.1 ภูมิปัญญาในการเลือกใช้ยา คัมภีร์ยาโบราณอีสานระบุการใช้ยา รักษาโรคเดียวกันหลายขนาน ดังนั้นหมอพื้นบ้านจำเป็นต้องเลือกตำรับยาให้เหมาะกับ คนป่วยในแต่ละรายซึ่งมีวิธีการเลือกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1) ยายามโรค คือ การลองยา ซึ่งยายามโรคมักเป็นตำรับยา ขนานแรก เป็นยาที่มีฤทธิ์อ่อน เหมาะสำหรับคนไข้ที่มีอาการไม่หนักมาก

2) ยาล้อม คือ ยาบำรุงป้องกันการแพ้ยาที่หมอสงสัยว่าจะ ทำให้โรคอื่นแสดงออกมาอีกหรือมีผลข้างเคียงอาจจะเป็นโรคประจำตัวของคนไข้หรือ อาจเรียกอีกอย่างว่าผิตพยาธิ อาจมีผลข้างเคียงทำให้โรคประจำตัวเดิมกำเริบได้ การใช้ภาษา ในตำรายามักจะใช้คำว่า ผิวา หมายถึง หากว่า เช่น ผิวาปวดหัว ผิวามีไข้ ผิวาปากไม่ได ให้ใช้ยาขนานต่อไปนี้

1.3.2 ภูมิปัญญาในเรื่องของการปรุงยา ในคัมภีร์ยาโบราณอีสานมีการ ปรุงยาด้วยวิธีต่าง ๆ จำนวน 13 วิธี แบ่งเป็นกลุ่มตามลักษณะการปรุงยาได้ 3 ลักษณะ ได้แก่

1) การปรุงยาที่ผ่านความร้อน เช่น การต้มยา การเคี่ยวยา การเผายา การหลามยา (บรรจุยาใส่กระบอกไม้ไผ่แล้วนำไปเผาไฟ) การบั้งยา (นำเอามา ย่างไฟ) ลาบยาสุก

2) การปรุงยาที่ไม่ใช้ความร้อน ได้แก่ การฝนยา การคลุกเข้า แล้วปั้นเป็นยาลูกกลอน ดองยา ขยี้ยา แซ่ยา ฯลฯ

3) การปรุงยาแบบผสมผสาน คือ การปรุงยาสมุนไพรที่มี วิธีการปรุงยาทั้งใช้ความร้อนและไม่ใช้ความร้อนนับว่ามีความสำคัญมาก จากการสัมภาษณ์ หมอพื้นบ้านอีสานหลายคนเตือนให้หมอยารุ่นใหม่ระมัดระวังการใช้พืชสมุนไพร เป็นตัวยาอันตราย หากจำเป็นที่จะต้องใช้ต้องมีความระมัดระวังเป็นพิเศษ หากใช้ เกินขนาดหรือใช้ไม่ถูกวิธีอาจทำให้ผู้ป่วยเกิดอาการแพ้คลื่น ร่างกายพิการหรือมีอันตราย ถึงแก่ชีวิตได้ ดังนั้นการใช้สมุนไพรบางชนิดที่เป็นพิษเป็นส่วนหนึ่งของการเข้ายา (ผสมยา) ก่อนปรุงยาหมอพื้นบ้านจะสะตุยา (สกัดพิษยา) ก่อนแล้วจึงไปปรุงยาร่วมกันกับตัวยาอื่น ๆ ในตำรับยาหลายขนานไม่ระบุปริมาณยาที่ชัดเจนและไม่บอกวิธีสะตุยาให้สะอาด ก่อนการปรุงยา ทั้งนี้การปรุงยาจึงเป็นภูมิปัญญาที่แฝงไว้อยู่ในตัวของหมอพื้นบ้าน (Tacit Knowledge) ที่ผู้ศึกษาต้องสอบถามหมอพื้นบ้านที่ชื่อเสียงประกอบ ทั้งนี้ตำรับยา ของหมอพื้นบ้านมักจะเก็บเป็นความลับจะเปิดเผยให้รู้เฉพาะผู้ที่เกี่ยวข้องเท่านั้น (Paphonphat Chirathammo, personal communication, April, 25, 2019)

นอกจากนี้สมุนไพรที่ใช้เป็นยานั้นได้ผ่านขั้นตอนของพิธีกรรมต่าง ๆ อาทิ ความเชื่อเรื่องของรักษาพืชสมุนไพร ความเชื่อเรื่องแม่ธรณีผู้รักษาแผ่นดิน การใช้คาถา ปลุกยา และการบูชาครู ซึ่งฤทธิ์ยาจะเกิดขึ้นได้ต้องน้อมรับกับธรรมชาติและสิ่งนอกเหนือธรรมชาติดังกล่าวจึงทำให้สมุนไพรมีพลังอำนาจที่ทำให้หายจากความเจ็บป่วยได้ภูมิปัญญาในการปรุงยา การปรุงยานั้นว่ามีความสำคัญมากเมื่อได้ยาตามตำรับยาที่ระบุไว้ในแต่ละขนานแล้วก็ปรุงยาตามที่ได้กำหนดไว้ หากคนไข้มีอาการอื่น ๆ แทรก มักจะปลุกเสกยาใน 3 โอกาส ได้แก่ ตอนเริ่มเก็บยา ตอนเริ่มปรุงยา และเมื่อปรุงยาเสร็จมอบให้คนไข้ใช้คาถาที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นบทสวดมนต์ หมอพื้นบ้านในแต่ละคนอาจมีบทบริกรรมคาถาเหมือนกัน หรือต่างกันก็ได้แล้วแต่ครูหมอพื้นบ้านกำหนด (Somchit Si panya, as cited in Northeastern Wisdom Club, 2007, pp. 67-68)

2. การพัฒนาคน ตำรายาที่หมอพื้นบ้านสมัยโบราณบันทึกไว้ในตำรับยาเพื่อรักษาคนทุกโรคทุกกลุ่มนั้น เป็นเอกสารประกอบการสอนหรือคู่มือในการเรียนศาสตร์การแพทย์พื้นบ้านอีสานที่ใช้สืบต่อกันมาได้เป็นอย่างดีช่วยให้ผู้เป็นหมอพื้นบ้านที่เก่งสามารถวินิจฉัยโรคได้อย่างถูกต้อง แม่นยำ วิธีการรักษาโรค วิธีปรุงยา การปฏิบัติตัวของผู้ป่วยและ ข้อห้าม (ชะล่า) (Know-how) จะต้องมีความชำนาญหรือมีประสบการณ์ในการรักษาโรคเป็นอย่างดีและมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อคนไข้ และมีจรรยาบรรณ ยินดีที่จะถ่ายทอดความรู้แก่บุคคลที่สนใจทั่วไปด้วยจิตอันบริสุทธิ์ด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่ไม่เป็นการผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรมและความเชื่อที่ตนมีอยู่

3. การพัฒนาองค์กรไปสู่การเรียนรู้ หมอพื้นบ้านต้องเรียนรู้โรคใหม่ ๆ ทันต่อสมัย ค้นหาสาเหตุของโรค (ที่ตั้งของโรค) หรืออาการของโรคซึ่งผู้ป่วยบางรายหาสาเหตุไม่ได้หรือมีสาเหตุไม่แน่ชัด ด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังนั้นกระบวนการต่าง ๆ ในการรักษาโรคจะมีเคล็ดลับ (เทคนิค) ที่ไม่ได้ระบุไว้ในตำรายา แต่เป็นความรู้จากมวลประสบการณ์ที่หมอแต่ละคนถนัดหรือมีความเชี่ยวชาญเฉพาะโรค การรักษาสุขภาพของชาวอีสานนับว่าเป็นกระบวนการถ่ายทอดและเรียนรู้ในสายตระกูลระหว่างพ่อกับลูก คนใกล้ชิด และครูกับศิษย์ ซึ่ง Phonsiri Phong, Usuppharat and Sabcharoen (1998, p. 103) กล่าวว่าลักษณะของการเรียนรู้เป็นการท่องจำตำรายาที่จะใช้รักษาโรคที่ครูถ่ายทอดให้โดยไม่มีข้อสงสัยใด ๆ เนื่องจากมีความศรัทธาในความสามารถของครูและเคยได้เห็น ได้ยินถึง

สรรพคุณของตำรับยาที่ได้ผ่านการใช้รักษาโรคมามากแล้ว ตำราที่ถูกใช้สมำเสมอมักเป็นตำราที่ใช้รักษาโรคที่เกิดขึ้นบ่อยในชุมชน อนึ่งการชอนยาหรือการวางยา น่าจะเกี่ยวข้องกับกฎหมายไทยปัจจุบันเรื่อง ลิขสิทธิ์ทางปัญญา ที่หมอยาแต่ละคนได้บันทึกไว้ถึงจะบอกก็บอกไม่หมด จะบอกหรือเฉลยให้แก่บุคคลที่สมควรรู้เท่านั้น

ความรู้และประสบการณ์ของหมอพื้นบ้านชาวอีสานในอดีตแต่ละคน (Personnel knowledge) จะมีทั้งความรู้ในเรื่องการดูแลรักษาสุขภาพที่ใกล้เคียงกันและมีความรู้ที่แตกต่างกันนั้น นับว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน (Local wisdom of northeastern Thai people) สมควรจะศึกษาวิจัยอย่างถี่ถ้วนแล้วถ่ายทอดหรือแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากองค์ความรู้และประสบการณ์ของหมอพื้นบ้านแต่ละคน (Knowledge management) ให้แก่หมอพื้นบ้านรุ่นใหม่

ดังนั้นผู้จะศึกษาเป็นหมอได้ต้องมีสติปัญญาในการจำเป็นเลิศ เมื่ออ่านตำราแล้ว จำได้ บอกถูก จึงจะเป็นผู้ที่เหมาะสมเรียนวิชาการแพทย์ขั้นต่อไปได้ นอกจากนี้หมอพื้นบ้านอีสานยังนำเอาแนวคิด คติ ความเชื่อเรื่องผี ขวัญ และพุทธธรรมมาผนวกกับองค์ความรู้ทางการแพทย์พื้นบ้าน ส่งผลดีต่อสุขภาพทางกายและสุขภาพจิตของผู้คนในท้องถิ่นเป็นอย่างดี (Phonsiriphong, Usuppharat & Sabcharoen, 1996, pp. 30-36)

การรักษาคนป่วยในแต่ละครั้งสิ่งที่คัมภีร์ยาโบราณอีสานได้สอดแทรกเอาไว้เสมอคือ การกำหนดค่าคายเป็นการบูชาครูหมอและเป็นกฎจรรยาบรรณ (Code of ethics) จริยธรรมในการจ่ายเงินและสิ่งของเป็นค่าคายหรือการบูชาครู การช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้หายจากความทุกข์จากความเจ็บป่วย หากมีหมอพื้นบ้านคนใดเรียกเก็บค่าคายเกินกว่าที่ครูหมอกำหนดไว้ หมอชาวบ้านเชื่อกันว่าฤทธิยาเสื่อม การรักษาจะไม่ได้ผล ผู้คนขาดความนับถือ ขาดความเชื่อมั่นในการรักษาเพื่อป้องกันและควบคุมการแสวงหาผลประโยชน์จากผู้ที่มีความทุกข์จากการรักษาสุขภาพ

ในคัมภีร์ยาโบราณอีสาน ได้กล่าวถึงการรักษาโรคด้วยวิธีการผสมผสานจากพหุศาสตร์ ทั้ง 11 ศาสตร์ เพื่อรักษาโรคทางกาย โรคทางใจ และจิตวิญญาณ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Rattananangsi et al. (1997, pp. 541-542) กล่าวว่า สิ่งทั้งหลายที่จะทำให้การรักษาคนป่วยได้ผลดีด้วยเหตุ 4 ประการ ได้แก่ ประการที่ 1 อำนาจของโอสถสาร คือ ใช้ว่านยาและของกายสิทธิ์ต่าง ๆ ที่มีอิทธิฤทธิ์อยู่ในตัวของสิ่งนั้นเอง ประการที่ 2 อำนาจของมนตรา คือ ใช้พระพุทธรูป หรือพระเวทวิทยาคมคาถา

ปลุกเสกเป่าเข้าไป ทำให้เกิดอิทธิฤทธิ์ปรากฏผลแต่อย่างขึ้นมา ประการที่ 3 อำนาจของเทวดา คือ จิตวิญญาณที่เป็นเทพตามาบันดาลให้เป็นไป ประการที่ 4 อำนาจของจิตที่แน่วแน่เป็นสมาธิเชื่อว่า จิตที่เป็นสมาธิอย่างแน่วแน่มันบันดาลให้เกิดอิทธิฤทธิ์แต่อย่างขึ้นมาได้ด้วยอำนาจพลังงานจิต เมื่อหมอชาวบ้านหรือแพทย์พื้นบ้านนำตัวยาสมุนไพรมา บริกรรมภาวนาคาถาปลุกเสกด้วยจิตเมตตาเป็นสมาธิอันแน่วแน่ ก็จะเกิดผลให้ปรากฏ โดยอัตโนมัติตามกฎกรรม และกฎธรรมชาติอันเป็นฝ่ายนามธรรม ซึ่งอยู่ในมนต์คาถาในแต่ละบทนั่นเอง เหมือนคุณ-โทษ เป็นต้น ย่อมมีและติดอยู่กับสิ่งทั้งหลาย บรรดาอูบัติ อยู่ในวัฏจักรฉนั้น การดูแลรักษาสุขภาพของชาวอีสานจากอดีตจนถึงปัจจุบันเป็น วัฒนธรรมการดูแลรักษาสุขภาพรักษาแบบองค์รวม กล่าวคือ การรักษาโรคทางกายและ โรคทางจิตใจด้วยพหุศาสตร์ทั้ง 11 ศาสตร์นั่นเอง

References

- Chakchai, C. et al. (2018). **Kansangkro phumpanya nai kandulae lae raksa rok maheng (mareng) thi prakot nai khamphiya bailan isan** (In Thai) [Synthesis of wisdom in care and treatment of cancer that appears in Isan medicine on palm-leaf manuscript]. Maha Sarakham: Maha Sarakham Rajabhat University.
- Kanchanaphan. A. (2019). **Withikhit choengson nai kanwichai chumchon, naeothang nai kan wichai khwamkhluanwai khong chumchon, naeo khwamkhit phuenthan nai kanwichai chumchon** (In Thai) [Complex thinking methods in community research, guidelines for community movement research, basic concepts in community research]. Bangkok: The Thailand Research Fund (TRF).
- Klinhom, U. (2009). **Clarification traditional medicine in palm manuscript, northeastern thailand: Mak mai fever case study**. Bangkok: Health Systems Research Institute (HSRI).
- Northeastern Wisdom Club, Maha Sarakham Province. (2007). **Kansang sukhaphap duai phumpanya isan** (In Thai) [Building health with Isan wisdom]. Maha Sarakham: Sarakham Printing Press.
- Punnotok, T. (2001). **Nithan phuenban chut khleng panya Thai** (In Thai) [Folktale in Thai wisdom book series]. Bangkok : Aksoncharoenthat.
- Subcharoen, P. (1998). **The use of local hill tribe herbs : A case study of the miao tribe in north thailand**. Bangkok : Thai Traditional Medicine Institute.
- Phinthong, P. (1989). **Saranukrom isan thai angrit** (In Thai) [Isan-Thai-English encyclopedia]. Ubon Ratchathani: Phinthong Printing House.

- Office of Academic Affairs, Department of Thai Traditional and Alternative Medicine, Ministry of Public Health. (2010). **Rai-ngan kansatharanasuk thai 2552 - 2553 dan kan phaet phaenthai kanphaet phuenban lae kanphaet thanglueak** (In Thai) [Thai public health report 2009 - 2010 in traditional Thai medicine folk medicine and alternative medicine]. Institute of Department of Thai Traditional and Alternative Medicine Ministry of Public Health.
- Phonsiriphong, S., Usuppharat, P. & Sabcharoen, P. (1998). **Kansueksa phumpanya mo phuenban thai phoyai chan khen lawong** (In Thai) [The study of wisdom of Thai folk healers: Great master Khen Lawong]. Bangkok: Institute of Thai Tradition, Medicine, Department, Medical Service, Ministry, Public, Health.
- Phonsiriphong, S., Usuppharat, P. & Sabcharoen, P. (1996). **Kansueksa phumpanya mo phuenban thai phoyai chan khen lawong** (In Thai) [The study of wisdom of Thai folk healers: Great master Khen Lawong]. Bangkok: Institute of research and culture for rural development Mahidol University, Institute of Thai Tradition, Medicine, Department, Medical Service, Ministry, Public, Health.
- Rattanarangsi, W., Tangchitcharoen, S., & Uthitchala, P. (1997). **Phet nam ek : Kru yot tamrapya samunphrai** (In Thai) [Masterpiece: textbook of herbal medicine]. (2nd ed.). Bangkok: Suwiryayan.
- Sridharmma, K. et al. (2011a). **Kansuepkhon phumpanya phaetphuenban isan nai khamphi ya bailan** (In Thai) [The Research on the wisdom of local Isan medicine in palm-leaf manuscripts]. Maha Sarakham: Rajabhat Maha Sarakham University.

Sridharmma, K. et al. (2011b). **Phumpanya thongthin isan.**

mahawitthayalai ratchaphat mahasarakham (In Thai)

[Northeastern local knowledge]. Mahsarakham: Maha Sarakham Rajabhat University.

Weesapen, W. (2007). **Tamraya wat mahachai pariwat chak bailan wat**

mahachai phra aram luang amphoe mueang changwat

mahasarakham (In Thai) [Mahachai temple medical text edited from palm leaf in Mahachai temple, Royal monastery,

Mueang district, Maha Sarakham province. Ubon Ratchathani : Siritham Opset Printing House.